

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

УДК 347.65+347.965.45

ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ КЛІЄНТА АДВОКАТОМ У СПАДКОВИХ СПРАВАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

Олександр АЛІМЕНКО,
аспірант кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АНОТАЦІЯ

У статті здійснюється порівняльний аналіз матеріального і процесуального законодавства України та Франції щодо спадкування рухомого й нерухомого майна та представництва інтересів клієнта у справах, пов'язаних зі спадкуванням. Автор досліджує співвідношення понять спадщини, спадкодавця, видів спадкування, відкриття спадщини, заповіту, спадкоємців, прийняття спадщини в Україні та Франції. Особлива увага приділяється правовим підставам представництва інтересів клієнта адвокатом у спадкових справах. Досліджено роль і значення адвоката під час представництва інтересів клієнта у спадкових справах.

Ключові слова: спадщина, адвокат, спадкодавець, спадкоємець, представництво інтересів.

REPRESENTATION OF CLIENT INTEREST BY ADVOCATE IN SUCCESSION CASES: COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE AND FRANCE

Oleksandr ALIMENKO,
Postgraduate student at the Department of Notary and Executive Process and the Advocacy
of Taras Shevchenko National University of Kyiv

SUMMARY

The article provides a comparative analysis of material and procedural legislation of Ukraine and France concerning the succession of movable and immovable property and representation of client's interests in cases related to inheritance. The author investigates the relationship between the concepts of the inheritance, the testator, types of succession, the discovery of the inheritance, the will, heirs, the adoption of inheritance in Ukraine and France. Particular attention is paid to the legal basis for representation of clients interests as an attorney in hereditary affairs. The role of the advocate in representing the client's interests in hereditary affairs is explored.

Key words: succession, advocate, successor, heir, representation of interests.

Постановка проблеми. Активізація процесів гармонізації українського законодавства до європейських стандартів зумовлює необхідність у дослідженні позитивного досвіду в правовому регулюванні спадкових відносин, особливостей представництва інтересів клієнта адвокатом у спадкових справах розвинених європейських країн, зокрема Франції.

Актуальність теми дослідження. Вивчення досвіду іноземних держав щодо регулювання особливостей спадкування, вирішення спорів за допомогою адвоката у спадкових справах набуває особливої актуальності у зв'язку зі збільшення випадків «транскордонного» спадкування, із застарілістю матеріальних норм українського законодавства, їх невідповідністю сучасному стану розвитку правовідносин у сфері спадкування й необхідністю вдосконалення норм, що регламентують інститут представництва.

Стан дослідження. Комплексний порівняльний аналіз українського та французького законодавства у сфері спадкування і представництва інтересів клієнта адвокатом у спадкових справах в Україні здійснений не був. Серед українських учених, які опосередковано досліджували тематику цього дослідження, варто виділити таких як В.В. Валах,

О.В. Скрипник, Л.В. Скок, А.С. Савченко, О.О. Старицька, В.О. Попелюшко, К.Б. Лівінська, В.І. Форманюк та інші.

Метою й завданням статті є здійснення порівняльного аналізу матеріального і процесуального законодавства України та Франції щодо спадкування рухомого й нерухомого майна та представництва інтересів клієнта у справах, пов'язаних зі спадкуванням; дослідження співвідношення понять спадщини, спадкодавця, видів спадкування, відкриття спадщини, заповіту, спадкоємців, прийняття спадщини в Україні та Франції.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення цілей наукового дослідження використовуватиметься порівняльний аналіз матеріального і процесуального законодавства України та Франції щодо спадкування нерухомого й рухомого майна спадкодавцями за такими критеріями:

- правове регулювання;
- поняття «спадкування»;
- види спадкування;
- відкриття спадщини;
- місце та час відкриття спадщини;
- спадкоємці;
- заповіт: форма й порядок складання;

- прийняття спадщини;
- представництво інтересів клієнта адвокатом у спадкових справах.

Правове регулювання. Процес спадкування та його особливості в межах України регламентуються Цивільним кодексом (далі – ЦК) України, спадкування майна, місцезнаходженням якого є іноземна країна, врегульовується положеннями Закону України «Про міжнародне приватне право», чинними двосторонніми договорами (угодами) України з країнами-партнерами у сфері правової допомоги. У Франції описувана процедура здійснюється на підставі ЦК Франції, проблемні питання спадкування «транскордонного» майна вирішуються в Регламенті ЄС «Про компетенцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень, прийняття і виконання автентичних документів з питань спадкування, а також про створення Європейського свідоцтва про спадкування» № 650/2012 і міжнародних конвенціях, які ратифіковані Францією.

Визначення поняття «спадкування». Так, у ст. 1216 ЦК України [1] термін «спадкування» визначається як перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). У свою чергу, французьке цивільне законодавство прямого визначення досліджуваного поняття не містить. Однак аналіз норм ЦК, зокрема ст. 724, згідно з якою спадкоємці за законом отримують майно, права й позови померлої особи [2], дає змогу констатувати подібність у визначенні за змістом цієї категорії з українським відповідником.

Види спадкування. Український законодавець виділяє лише два види спадкування: за законом і за заповітом. У ЦК Франції в загальному аспекті класифікація видів спадкування є подібною (за законом і за заповітом). Однак від 2006 року у французькому законодавстві з'явилися нові види розпорядження майном, зокрема у формі так званих послідовних і залишкових безоплатних угод [2]. Так, спадкодавець має право укласти договір, згідно з яким обраний вигодонабувач зобов'язується після смерті зберігати майно та передати його чітко визначеній особі (послідовна безоплатна угода). Також законодавчо спадкодавець наділений можливістю укласти договір, відповідно до якого вигодонабувач зобов'язується після смерті першого передати майно, яке залишилося від подарованого або переданого за заповітом. На думку вченого Ю.Б. Гонгало, режим, який установлюється залишковою угодою, є більш лояльним щодо першого вигодонабувача, оскільки на нього покладатиметься не обов'язок зі збереження спадкового майна, а лише обов'язок щодо його розпорядження після спадкодавця. Натомість українське законодавство аналогів безоплатних угод як способу розпорядження спадковим майном не містить.

Окрім зазначеного, французьке цивільне законодавство, на відміну від українського відповідника, визначає ще один вид розпорядження спадковим майном – договірне призначення спадкоємців. Під договірним призначенням спадкоємця розуміється дія, за допомогою якої спадкодавець на безоплатній основі здійснює розпорядження всім майном або його частиною, що буде входити до складу спадщини, на користь третьої особи, яка повинна акцептувати це розпорядження. Однак зазначений вид розпорядження допускається лише у виключних обставинах із дотримання умов, визначених законодавством. Мова йде про можливість передбачення договірного призначення спадкоємців у шлюбному контракті (ст. ст. 1082, 1093 ЦК Франції) або укладення між подружжям у період перебування в шлюбних відносинах (частково регламентується ст. 1096 ЦК Франції).

Відкриття спадщини. Згідно зі ст. 1220 ЦК України, спадщина відкривається внаслідок смерті особи або ого-

лошення її померлою [1]. Аналогічну норму містить ЦК Франції. Отже, як українським, так і французьким законодавством передбачено лише три підстави для відкриття спадщини, а саме:

- смерть спадкодавця, що підтверджується відповідним свідоцтвом (ст. ст. 49 і 1220 ЦК України; ст. 88 ЦК Франції);
- судові рішення про оголошення особи померлою (ст. ст. 46, 47 ЦК України; ст. 88 ЦК Франції);
- судові рішення про визнання особи безвісно відсутньою (ст. 43 ЦК України; ст. 128 ЦК Франції).

Місце та час відкриття спадщини. На думку українського законодавця, часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою, а місцем відкриття спадщини – останнє місце проживання спадкодавця. При цьому, якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна [1]. Французьке законодавство врегульовує зазначене питання більш лаконічно, визначивши в ст. 720 ЦК Франції: «Спадщина відкривається смертю спадкодавця за його останнім місцем проживання» (від лат. *Domicilium* – останнє місце постійного перебування особи). Отже, як в Україні, так і у Франції загальні правила, що застосовуються щодо місця та часу відкриття спадщини, збігаються, однак український відповідник має більш розширене розуміння визначення місця спадкування в разі невідомості останнього місця проживання спадкодавця.

Спадкоємці. В Україні спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця й народжені живими після відкриття спадщини [1]. Також спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи й інші учасники цивільних відносин (державна Україна, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права).

Щодо статусу фізичних осіб-спадкоємців французьке законодавство відмінностей не містить, однак щодо юридичних осіб різниця є суттєвою. Так, відповідно до положень ЦК Франції, юридична особа в силу своєї специфічної правоздатності не може отримувати майно у спадщину на підставі заповіту або інших безоплатних угод. Це можливо лише в разі надання особливого адміністративного розпорядження або якщо спадкоємцем є окрема категорія юридичних осіб Франції, а саме: професійні союзи, торгові товариства.

При цьому видається цікавим, що, за французьким законодавством, спадкування майна іноземною державою або організацією допускається на підставі заповіту або іншого розпорядження, окрім випадків заперечень органів державної влади щодо цього.

Окрім зазначеного, варто вказати, що як українське, так і французьке законодавство містить визначення категорії недобросовісних («недостойних») спадкоємців. Так, зокрема, в ст. 1224 ЦК України до вказаної групи належать:

- особи, які умисно позбавили життя спадкодавця чи будь-кого з можливих спадкоємців або вчинили замах на їхнє життя;
- особи, які умисно перешкоджали спадкодавцеві скласти заповіт, унести до нього зміни або скасувати заповіт і цим сприяли виникненню права на спадкування в них самих чи в інших осіб або сприяли збільшенню їхньої частки у спадщині;
- батьки після дитини, щодо якої вони були позбавлені батьківських прав і їхні права не були поновлені на час відкриття спадщини;
- батьки (усиновлювачі) та повнолітні діти (усиновлені), а також інші особи, які ухилялися від виконання

обов'язку щодо утримання спадкодавця, якщо ця обставина встановлена судом;

- одна після одної особи зі шлюбу, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду;
- інші особи на підставі рішення суду [1].

Дещо відмінними є критерії визнання недобросовісним набувача спадкового майна у Франції. Згідно зі ст. 726 ЦК Франції, до недобросовісних спадкоємців належать такі:

- особи, засуджені до найбільш тяжкого покарання за вбивство або замах на вбивство спадкодавця як виконавці чи співучасники злочину;

– особи, засуджені до найбільш тяжкого покарання за умисне заподіяння шкоди здоров'ю або вчинення інших насильницьких дій, що призвели до смерті спадкодавця без умислу на позбавлення життя, як виконавці чи співучасники злочину.

- особи, засуджені до покарання середньої тяжкості за вбивство або замах на вбивство спадкодавця як виконавці чи співучасники злочину (диспозитивно за рішенням суду);

– особи, засуджені до покарання середньої тяжкості за умисне заподіяння шкоди здоров'ю або вчинення інших насильницьких дій, що призвели до смерті спадкодавця без умислу на позбавлення життя, як виконавці чи співучасники злочину (диспозитивно за рішенням суду) [2].

Заповіт: форма та порядок видачі. Згідно зі ст. 1233 ЦК України, заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті. При цьому право на заповіт здійснюється особисто, вчинення заповіту через представника не допускається. Заповіт особисто підписується спадкодавцем і складається в письмовій формі із зазначенням місця та часу його складання. Заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами.

У Франції законодавчо також передбачена процедура спадкування за заповітом. Однак примітно, що ЦК Франції закріплює правило неможливості складання заповіту двома або більше особами на користь третіх осіб [2], тоді як український законодавець, навпаки, таку можливість передбачив стосовно складання спільного заповіту подружжя щодо розпорядження майном, яке перебуває у спільній сумісній власності.

Загальні правила щодо форми заповіту в Україні та Франції також відрізняються. Так, вітчизняний законодавець серед обов'язкових вимог до форми заповіту передбачив письмову форму, особистий підпис спадкодавця, зазначення часу та місця складання спадщини й нотаріальне посвідчення заповіту. ЦК Франції передбачає більш лояльні вимоги до форми заповіту, зокрема можливість його укладення в простій письмовій формі без нотаріального посвідчення. Проте зазначене може бути використано за умови відповідності положенням ст. 970 ЦК Франції, а саме: заповіт у простій письмовій формі повинен бути написаний у повному обсязі, датований і підписаний спадкодавцем власноручно. У разі недотримання цієї форми заповіт уважається недійсним. Окрім зазначеного, законодавство Франції не позбавляє спадкодавця можливості оформити заповіт у письмовій формі з нотаріальним посвідченням. У такому разі заповіт як акт публічної волі спадкодавця посвідчується двома нотаріусами або одним нотаріусом у присутності двох свідків.

Прийняття спадщини. В Україні існує лише дві форми прийняття спадщини: її безпосереднє прийняття або відмова прийняття. ЦК України для прийняття спадщини встановлює строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини [1].

Спадкоємець за заповітом або за законом може відмовитися від прийняття спадщини протягом шестимісячного строку, який починається з часу відкриття спадщини. Заява

про відмову від прийняття спадщини подається нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини. Відмова від прийняття спадщини є безумовною й беззастережною. Відмова від прийняття спадщини може бути відкликана протягом строку, встановленого для її прийняття.

Спадкоємець за заповітом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь іншого спадкоємця за заповітом. Спадкоємець за законом має право відмовитися від прийняття спадщини на користь будь-кого зі спадкоємців за законом незалежно від черги. Спадкоємець має право відмовитися від частки у спадщині спадкоємця, який відмовився від спадщини на його користь.

На відміну від українського варіанта, у французькому праві можливі три типи волевиявлення спадкоємців щодо належної їм спадщини: прийняття спадщини беззастережно; прийняття спадщини у формі чистого активу; відмова від спадщини. Цей вибір спадкоємець має право здійснити протягом 10 років з дня відкриття спадщини (ст. 780 ЦК Франції). Так, беззастережне прийняття спадщини здійснюється спадкоємцем на підставі нотаріально засвідченого акта або акта в простій письмовій формі [2]. У вказаному випадку до спадкоємця переходять права й обов'язки спадкодавця повною мірою.

Прийняття спадщини у формі чистого активу фактично передбачає обмеження відповідальності спадкоємця за зобов'язаннями перед кредитором у межах отриманого активу (спадкового майна). Перевага, що надається французьким законодавством спадкоємцю у вигляді можливості зробити застереження про прийняття спадщини в розмірі чистого активу, компенсується покладанням на нього додаткових обов'язків, покликаних насамперед гарантувати інтереси кредиторів, які в цьому випадку втрачають можливість задоволення своїх вимог, як тільки буде вичерпаний спадковий актив.

ЦК Франції також гарантує спадкоємцю право відмовитися від прийняття спадщини. За загальним правилом, відмова від прийняття спадщини здійснюється у формі відповідної заяви про відмову, яка подається до компетентного суду за місцем відкриття спадщини (ст. 804 ЦК Франції), або на підставі письмової угоди з третьою особою про відмову прийняття спадщини. У вказаному випадку кредитори не втрачають право вимоги щодо спадкового майна спадкодавця. При цьому, на відміну від українського права, французьке законодавство допускає лише один вид відмови від спадщини – без указівки осіб, на користь яких спадкоємець відмовляється від спадкового майна. Французьке право виходить з ідеї, що «спадкоємець прийняв рішення стати стороннім щодо спадщини, а сторонній не має права призначати спадкоємців». Головним наслідком відмови від спадщини «вважається, що спадкоємець, який відмовився, ніколи не був спадкоємцем» (ст. 805 ЦК Франції) [2].

Представництво інтересів клієнта адвокатом у спадкових справах. Як в Україні, так і Франції проблемні питання, пов'язані зі спадкуванням, що не можуть бути вирішені сторонами за взаємною домовленістю, підлягають розгляду в суді в порядку цивільного судочинства.

Для представництва інтересів клієнта у спадкових справах в Україні діє інститут адвокатури. У виключних випадках представництво може здійснювати фізичною особою на підставі довіреності. Указана можливість існує до 2019 року, у якому в Україні вводиться повна монополізація представництва інтересів клієнта в будь-якому судочинстві лише адвокатом.

Натомість у Франції монополізація представництва інтересів клієнтів у суді адвокатами вже відбувалася у 2011 році та належним чином функціонує сьогодні.

З огляду на це, вважаємо за необхідно більш детально зупинитися на аналізі правових підстав представництва, ролі адвоката у спадкових справах і повноважень у них.

Згідно з положеннями Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) України, сторони мають право самостійно представляти свої інтереси в суді або користуватися правничою допомогою адвоката (ст. ст. 15, 58 ЦПК України) [3]. Тобто в клієнта існує право вибору та час на усвідомлення необхідності залучення до процесу спеціаліста у сфері права. Французьке законодавство подібного права вибору не надає, оскільки у спадкових справах під час їх розгляду в суді участь захисника є обов'язковою.

В Україні правові підстави здійснення представництва адвокатом у суді чітко визначені й регламентовані в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». До документів, що посвідчують повноваження адвоката, окрім свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, належать договір про надання правової допомоги; ордер; довіреність або доручення органу, уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [5]. Адвокатом може бути обрано один з указаних документів, окрім останнього.

У свою чергу, французьке законодавство у сфері адвокатури, на відміну від українського відповідника, є несистематизованим і складається з декількох нормативно-правових актів. Аналіз зазначених нормативних джерел дає змогу з'ясувати, що повноваження адвоката в суді підтверджуються договором про надання правової допомоги між клієнтом та адвокатом і свідоцтвом адвоката, що верифікує його статус.

Щодо звернення до суду з питань, пов'язаних зі спадкуванням, варто окремо звернути увагу на визначення підсудності. Так, ЦПК України в разі існування спору щодо нерухомого спадкового майна передбачає застосування виключної підсудності, тобто правила подачі позову до суду за місцезнаходженням майна або основної його частини (ст. 30 ЦПК України) [3]. Розгляд справ, пов'язаних зі спадкуванням рухомого майна, здійснюється за загальними правилами (за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем проживання або перебування відповідача).

Відповідно до ЦПК Франції, зокрема ст. 45, передбачається виключна підсудність справ, пов'язаних зі спадковим майном. Так, позови щодо спорів між спадкоємцями, позови кредиторів спадкодавця до спадкоємців, позови про виконання розпоряджень щодо спадщини повинні бути подані до суду, що знаходиться в окрузі, де відкривалася спадщина [4].

Обсяг повноважень адвоката під час представництва інтересів клієнта в суді у спадкових справах визначається в договорі про надання правової допомоги (у Франції та Україні), ордері, довіреності, дорученні (лише в Україні).

У свою чергу, права й обов'язки адвоката під час здійснення представництва в суді регламентуються положеннями цивільно-процесуального законодавства відповідної країни. Так, згідно зі ст. 64 ЦПК України, представник (адвокат), який має повноваження на ведення справи в суді, здійснює від імені особи, яку він представляє, її процесуальні права й обов'язки. Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені виданій йому довіреності або ордеру [3] (*примітка*: або договорі про надання правової допомоги згідно з положеннями Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

У ЦПК Франції, зокрема в титулі 12 «Представництво й допомога в суді», права й обов'язки адвоката є більш деталізованими. Окрім користування загальними правами й обов'язками особи, представництво якої здійснюється, адвокату надається право консультувати свого клієнта, підтримувати його заперечення, не створюючи при цьому

для нього зобов'язань, надавати правову допомогу відповідно до чинного законодавства Франції. Цікаво, що клієнт, згідно зі ст. 414 ЦПК Франції може, бути представлений лише однією фізичною особою (наприклад, адвокатом) і юридичною особою [4]. Українське законодавство такого обмеження не містить.

Роль адвоката під час представництва інтересів клієнта у спадкових справах в Україні та Франції також відрізняється. Так, в Україні клієнти користуються послугами адвоката як кваліфікованого юриста не лише під час судового провадження, а й на момент складання заповіту. У цьому разі адвокат може роз'яснити клієнту, який не є фахівцем у галузі права, чинні законодавчі вимоги до оформлення заповіту, допомогти уникнути внесення до тексту заповіту положень, що в майбутньому можуть призвести до визнання його недійсним, оформити текст заповіту для його однозначного тлумачення в майбутньому.

У Франції за послугами до адвоката у спадкових справах звертаються здебільшого спадкоємці в разі існування проблемних ситуацій, оскільки на момент складання заповіту або прийняття спадщини за законом отримання законодавчих вимог контролює нотаріус. Так, роль адвоката як представника у спадкових справах може бути такою:

- визнання недійсним заповіту загалом або його окремих положень;
- зменшення обов'язкової частки у спадковому майні для окремих спадкоємців;
- зменшення податкових обтяжень на спадкове майно, що було отримано за законом чи за заповітом;
- вимагання звільнення спадкоємця від боргових зобов'язань спадкодавця.

Висновки. Аналіз матеріального та процесуального законодавства Франції щодо спадкування рухомого й нерухомого майна дає змогу виокремити позитивний досвід розвинених країн Європейського Союзу в законодавчому регулюванні проблемних питань у сфері спадкування та гармонізувати українське законодавство відповідно до європейських стандартів.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.09.2018).
2. Code civil de France Version consolidé au 6 août 2018. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070721> (дата звернення: 25.09.2018).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 25.09.2018).
4. Code de procedure civile de France Version consolidé au 1 janvier 2018. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?cidTexte=LEGITEXT000006070716&dateTexte=20180925> (дата звернення: 25.09.2018).
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 25.09.2018).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Аліменко Олександр Юрійович – аспірант кафедри нотаріального і виконавчого процесу та адвокатури Київського національного університету імені Тараса Шевченка

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Alimenko Oleksandr Yuriiovych – Postgraduate student at the Department of Notary and Executive Process and the Advocacy of Taras Shevchenko National University of Kyiv

alimenko.alex@gmail.com